

Май Панчук, Юрій Ніколаєць

ЕТНІЧНІ ТА ЕТНОСОЦІАЛЬНІ ДОМІНАНТИ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ГАЛИЧИНІ НАПРИКІНЦІ 1950-Х – 1960-Х РОКАХ

Стаття містить аналіз етнічних та етносоціальних домінант демографічних процесів на території Галичини впродовж 1950-х – 1960-х років. Визначаються їх причини і характер в умовах радянської західноукраїнських областей, а також вплив економічної політики радянського керівництва на формування поселенської структури населення регіону.

Ключові слова: демографія, депортації, урбанізація, конфлікт, Галичина.

Panchuk May, Nikolaets Yuri. Ethnic and social dominant of demographic processes in Galicia during the end of 1950's – 1960's. The author of the given article analyses ethnic and social dominant of demographic processes in Galicia the end of 1960s – 1960s. Causes and character in terms of sovietization of western Ukraine and also the impact of economic policy of the Soviet leadership on the formation of the region's population settlement patterns was defined.

Key words: *demography, deportation, urbanization, conflict, Galicia.*

Постановка проблеми. Демографічні процеси наприкінці 1950-х – у 1960-х роках на території Галичини зумовлювалися як політичними, так і соціально-економічними чинниками. Зовнішні міграції були спричинені в основному масштабними переміщеннями польського населення, а також еміграцією євреїв. З метою подальшого посилення радянізації краю керівництво СРСР здійснювало відповідну міграційну політику, яка передбачала збільшення кількості російського населення, переміщення зрусифікованих жителів східноукраїнських областей до Західної України, перешкоджання поверненню до рідних домівок колишніх членів ОУН та УПА, які відбули покарання. Переміщення населення відбувалося також під впливом модернізації промисловості та транспортної інфраструктури, ліквідації хуторів, «неперспективних» сіл та розміщення підрозділів Збройних сил, коли частина офіцерів-відставників, які прибули з різних регіонів СРСР, після завершення служби залишалася на постійне проживання на території Галичини. Каналами в'їзду були: армія, навчання, працевлаштування. Крім того, під впливом загальносоюзних і загальносвітових тенденцій поширення набув процес урбанізації. Розміри заробітної плати та перспективи кар'єрного зростання ставали чинниками переміщення сільського населення до міст. Процес урбанізації, у свою чергу, вимагав змін планування розбудови міст, модернізації міської інфраструктури та шляхів сполучення між містами. Певний вплив на демографічні процеси також справили «будови комунізму» і освоєння «цілини», що спричиняли міжреспубліканські міграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти демографічної динаміки населення Галичини представлені у роботах І. Біласа, Б. Яроша, І. Монолатія, О. Матюхіної, І. Тимківа, Р. Лозинського, О. Ленартовича, М. Чоповського, Ю. Сливки, О. Малярчука, Л. Зашкільняка тощо.

Вклад основного матеріалу. Асиміляція населення, яке належало до різних етносів, відповідало завданням міграційної політики СРСР, що розглядала масові переміщення людей як засіб руйнування традиційних, національних, культурних зв'язків, формування нової наднаціональної спільноти «радянського народу» як соціальної бази режиму. Цільове призначення на роботу та розподіл посад у міському управлінні дало змогу здійснювати процеси радянзації на території західноукраїнських областей за допомогою найрізноманітніших заходів реструктуризації [12]. Водночас, незважаючи на те, що Рада Міністрів УРСР неодноразово ставила питання про заборону переселення працівників із УРСР до інших республік, значна частина українських працівників виїжджала на роботу поза межі України [25, арк.87].

Проте для Галичини повоєнний час був періодом збільшення кількості, насамперед, українців та росіян у складі населення та зменшення числа поляків і євреїв. Українські поляки зазнали великодержавницької дискримінації, ігнорування їхніх національно-культурних і релігійних потреб. Було згорнуто польське шкільництво, видання польськомовної преси і літератури, розгорнулося переслідування дисидентів і правозахисників, у боротьбі з якими влада вдавалася до звинувачень у кримінальних злочинах та примусового лікування у психіатричних лікарнях [10, с.20]. Єврейське населення зосереджувалося в основному у містах, займаючись торгівлею. Поруч з цим значна частина адвокатів та судово-прокурорських працівників були євреями, але переважну більшість керівних посад у правоохоронних органах обіймали росіяни. Відповідно до матеріалів колишніх «секретних папок» ЦК КП України тривалий час вважалося, що місцеві українці гірше виконують обов'язки правоохоронців на території західноукраїнських областей, аніж вихідці з інших регіонів України та Російської Федерації, що «підтверджувалося» даними плинності кадрів у різних регіонах УРСР [31, арк.22].

У 1959 р. було проведено перший у повоєнний період загальний перепис населення й перший радянський перепис на території Галичини. Таблиці національного складу населення районів, міст, селищ міського типу відображали відомості тільки про декілька найчисленніших національностей. У таблицях перепису 1959 р., які складали для галицьких областей, наводили відомості про кількість від п'яти до п'ятнадцяти національностей (залежно від мозаїчності етнічного складу населеного пункту), перепису 1970 р. – до дванадцяти. За первинними матеріалами повоєнних переписів населення складали також низку статистичних таблиць, які відображали етнодемографічну, етносоціальну та етнокультурну ситуацію в областях. Наприклад, за результатами перепису 1959 р. розробляли таблиці розподілу національностей за заняттями, суспільними групами, сімейним станом, віковою структурою, рівнем освіти. За результатами наступних переписів розробляли також таблиці розміру сім'ї та кількості дітей у сім'ях різних національностей, тривалості проживання представників різних національностей у населеному пункті тощо. Однак перелічені вище таблиці складали здебільшого в розрізі областей, деякі – для обласних центрів та міст обласного підпорядкування. Майже всі згадані вище статистичні таблиці розробляли окремо за статтю та типом поселення (міське та сільське населення). Під час проведення переписів 1959 та 1970 рр. визначали національний склад наявного населення (переписів 1979 та 1989 рр. – національний склад постійного населення).

Упродовж 1939–1959 рр., за матеріалами радянської статистики, кількість населення Української РСР збільшилася на 3 %. Однак приросту було досягнуто здебільшого завдяки східним і південним областям України. Натомість кількість жителів у Галичині залишалася суттєво нижчою, ніж у довоєнний період. У Львівській області проживало у 1959 р. 2111428 осіб, у тому числі міського населення – 821338 осіб і сільського – 1290090 осіб. У Тернопільській області мешкали 1085586 осіб, з них у містах – 179599 осіб, у сільській місцевості – 905987 осіб, у Івано-Франківській області проживало 1094639 осіб, з них міщан – 249437 осіб, селян – 845202 особи [8, с.16]. Таким чином, у Тернопільській області 1959 р. мешкало тільки 77 % населення порівняно з 1939 р. (найнижчий показник в Україні), у Станіславській (Івано-

Франківській) – 85 %, у Львівській – 86 %. У 1959 р. у складі населення регіону частка українців становила 90,6 %. Галичина, яка до 1939 р. була одним із найбільше деукраїнізованих регіонів України, через 20 років за етнічним складом населення (і не тільки) стала «найбільш українським краєм» у республіці [11].

Однак етнічний склад сільського і міського населення Галичини певною мірою різнився. У сільській місцевості українці становили до 99 % жителів. Серед міського населення найбільше було українців, але якщо їх питома вага у складі населення невеликих міст становила 95 % і вище, то у великих містах значну частину мешканців становили представники інших етнічних груп. До кінця 1950-х років внаслідок здійснення планомірних міграцій населення великих міст Галичини поповнилося за рахунок росіян, які обіймали керівні посади та використовували виключно російську мову у спілкуванні. У Івано-Франківській області проживало 1032994 українців, 37937 росіян, 3019 поляків, у Львівській області – 1818317 українців, 181089 росіян, 59139 поляків, 30030 євреїв, 8968 білорусів, у Тернопільській області – 1030166 українців, 26904 росіян, 23150 поляків [7, с.176].

Загалом 1959 р. у міських поселеннях Галичини мешкало понад 221 тис. росіян, майже 43 тис. поляків, щонайменше 40 тис. російськомовних українців зі Сходу та Півдня України й інших регіонів СРСР, 35 тис. здебільшого російськомовних євреїв. Росіяни налічували 17,7 % від загалу міського населення, зокрема 20,6 % у складі міських жителів Львівської області, 12,0 % – Станіславської і 11,5 % – Тернопільської. Вони становили 27 % населення Львова, 25 % – Станіслава і Стрия, 23 % – Дрогобича, 21 % – Бродів, 19 % – Коломиї, 17 % – Тернополя, Золочева, Городка. Поляків найбільше було у Львівській області, де вони майже у всіх міських поселеннях становили 2–3 % від загальної кількості мешканців. У деяких містах їхня питома вага підвищувалася до 5–10 % (Самбір, Добромиль, Судова Вишня, Бібрка). Частка євреїв тільки у деяких найбільших містах краю (Станіслав, Тернопіль, Коломия, Дрогобич, Стрий, Самбір, Борислав) становила 1–3 % населення. Крім того, за матеріалами перепису 1959 р., до 10 % у складі населення найбільших міст налічувалося російськомовних українців [11].

Міграційні процеси на території Галичини зумовлювалися особливостями розміщення продуктивних сил та практикою оплати праці колгоспників. Працівники Держплану УРСР вважали за необхідне будувати заводи сільськогосподарського машинобудування на території Південно-Західного економічного регіону СРСР, який за рівнем промислового розвитку значно поступався Донецько-Придніпровському та Південному районам, що спричиняло відносно високий рівень зайнятості населення, в тому числі й на території Галичини, в домашньому і особистому допоміжному господарстві (в окремих областях до 35–38 %) [33, арк.36–37]. Питома вага міського населення в загальній кількості населення Донецько-Придніпровського економічного району на 1 січня 1963 р. була вдвічі вища, ніж у Південно-Західному районі (відповідно, 67,1 і 32,8%). Так, у Тернопільській області питома вага міського населення становила у цей же період менше 25% [7, с.16]. Водночас Львівська область поряд із Донецькою (Сталінською) перебувала серед лідерів республіки за кількістю міст. Львівська область у своєму складі мала 35 міст районного та обласного підпорядкування (Донецька – 39). На Львівщині число малих міст становило абсолютну більшість – 27, з них 4 – з населенням до 3 тис. осіб, 10 – 3-5 тис. осіб, 13 – 5-10 тис. мешканців[7, с.24]. Такий характер розміщення населення мав сприяти зростанню темпів промислового будівництва на території Галичини. А будівництво нових промислових підприємств мало сприяти збільшенню урбанізації краю. Особливо інтенсивно розросталися обласні центри, як місця зосередження найбільших промислових підприємств. Розвивалися також інші міста, які вже існували, а також виникали нові, переважно з-поміж великих сіл. Малі міста і селища міського типу ставали центрами адміністративних районів. Вони мали перспективу розвитку, якщо в них розміщувалися промислові чи транспортні підприємства, і фактично втрачали її, якщо переставали бути районними адміністративними центрами. У стратегії радянської влади не було вираженої просторової складової. Якщо елементи останньої й існували, то вони цілком і повністю підпорядковувалися економічним завданням. Під час районізації враховувалася лише наявність відповідних структур КППС. Особливістю радянської урбанізації було й те, що вона виразно підпорядковувалася

розв'язанню воєнно-стратегічних завдань. Наслідком такої політики стала поява нової категорії міст, життєдіяльність яких визначалася московським центром. На відміну від міст, які протягом тривалої еволюції ставали центрами адміністративних районів і були тісно пов'язані зі своєю периферією, нові міста таких тісних зв'язків із сусідніми населеними пунктами не мали і функціонували ізольовано. Військові містечка обслуговували виключно військові частини, з якими були пов'язані транспортними шляхами. Нові міста і селища міського типу формувалися слідом за створенням промислового, військового чи транспортного комплексу і були, по суті, додатком їхньої виробничої структури [3, с.421].

Поява нового потужного кам'яновугільного басейну в УРСР мала природним наслідком формування нової мережі міст, у тому числі для виникнення та розширення Червонограда та Сокаля. 24 грудня 1957 року вийшло на-гора перше червоноградське вугілля і було здано в експлуатацію шахту №2 «ВМ». А в 1958–1959 роках було здійснене будівництво насипної дамби, яка з'єднала старе та нове місто [13]. До Червонограда прибуло багато робітників з інших регіонів УРСР, передусім – з Донбасу. Червоноград почав швидко розростатися і став не тільки головним центром Львівсько-Волинського вугільного басейну, але й головним комунікаційним вузлом і одним з найбільших міст Львівської області. Навколо Червонограда було відкрито 12 копалень і центральну збагачувальну фабрику [14]. В 1961 р. у Сокалі відкрито хімічний завод штучного волокна, почали роботу дві фабрики з виробництва панчіх та завод залізобетонних конструкцій. Крім того, у місті було розміщено комбінат «Укрзахідвугілля». А влітку 1965 р. почалася газифікація Сокаля.

Одним із вагомих факторів, що спричиняв міграцію селян до міст, був рівень оплати праці сільськогосподарських виробників. Оплата трудоднів не була чітко регламентована і здійснювалася наприкінці календарного року відповідно до наявних прибутків. Критичних зауважень також заслуговувала організація праці у багатьох колгоспах, що негативно сприймалася селянами. Так, перевірки фінансового стану ряду колгоспів УРСР наприкінці 1950-х років було встановлено значну кількість фактів нецільового використання коштів керівництвом для задоволення власних

потреб [26, арк.22]. Подібні зловживання фіксувалися й протягом 1960-х років, коли розтрата і нестачі, спровоковані керівництвом колгоспів, становили 86 % збитків, які мали місце в цілому у системі сільського господарства [30, арк.31]. Ліквідація МТС також спричинила від'їзд до міст абсолютної більшості їх працівників, які боялися втратити статус і бути прирівняними до колгоспників [3, с.421].

Незважаючи на те, що вже наприкінці 1950-х років зросла частка грошових надходжень від роботи у колгоспах по трудовнях і додатковій оплаті праці (якщо у 1952 р. вона становила в середньому 16,9 % від сукупного доходу сім'ї, то у 1953 р. – вже 20,7 %, у 1954 – 20,9 %, у 1955 – 24,4 % [22, арк.24], у 1961 – 39,9 %) [23, арк.23], рівень оплати праці селян Галичини був меншим, аніж у колгоспах південної частини України (у другій половині 1950-х років частка грошових надходжень від роботи в колгоспах південних областей становила 28,1 % сукупного доходу сім'ї, а в Галичині – лише 22,3 %) [22, арк.25]. Через відносну економічну слабкість колгоспів західноукраїнських областей авансування колгоспників не всюди набуло характеру регулярних щомісячних виплат. У 1959 р. з 2015 колгоспів західних областей України 1108 видавали грошові аванси тричі на рік, 376 – 4–6 разів, 166 – 7–9, 251 – 10 і більше, а 114 (5 %) господарств авансів взагалі не видавали [4, с.251]. Частка грошових надходжень від роботи у колгоспі протягом року на одне господарство південних областей становила в середньому 1807 руб., західних – 1140 руб. [22, арк.15] Незважаючи на те, що сукупні доходи сільської сім'ї, наприклад, Львівської області, наприкінці 1950-х років порівняно із 1953 р. зросли в 1,6 раза, а грошові надходження з колгоспу збільшилися більш ніж втричі, у Дніпропетровській області, для прикладу, найбільший грошовий дохід від колгоспу до сімейного бюджету становив 8247 руб., Миколаївській – 8224 руб., Одеській – 7542 руб., [21, арк. 18–20, 27–28, 29–30] а у Львівській – лише 3016 руб. [21, арк.38–39].

У пошуках більш високооплачуваної роботи частина селян Галичини переїжджала до міст. У ряді випадків основним мотивом для переселення у міста було те, що в рамках скорочення присадибних ділянок деякі голови колгоспів давали розпо-

рядження переорати присадібні ділянки колгоспників із посівами [27, арк.25]. У інших випадках вимога про виселення із зайнятих помешкань надходила з боку спецпоселенців, які писали листи колгоспникам, вимагаючи звільнити їхні будинки, тому що вони зняті з обліку спецпоселення і незабаром мають повернутися до рідних сіл. Секретар Львівського обкому КП України М.Лазуренко у травні 1959 р. звернувся у зв'язку з цим до ЦК КПУ із проханням вирішити це питання шляхом встановлення відповідальності за самовільне повернення спецпоселенців у місця, звідки вони були виселені [28, арк.40].

Зміна місця проживання сільського населення також була пов'язана із поширенням самовільних забудов, коли житлові будинки споруджувалися на колгоспних землях, а також із порушеннями так званого статуту сільгоспартілі. У доповідній записці Прокурора УРСР державного радника юстиції 2-го класу Д.Панасюка від 7 січня 1959 р. зазначалося, що судові органи деяких областей УРСР, і особливо Тернопільської області, допускали «порушення законності» під час розгляду справ про захоплення різними особами колгоспних земель і самоправне будівництво на них. Розглядаючи такі справи, народні суди засуджували винних у самоправстві осіб за ст. 154 КК УРСР до грошового штрафу, але у переважній більшості випадків «зовсім не вирішували питання про повернення землі колгоспам та про знесення самовільно споруджених будов». Це, на думку Д.Панасюка, призвело до того, що у винних осіб виникло переконання, ніби «після сплати встановленого судом штрафу вони можуть безперешкодно користуватися самоправно захопленою колгоспною землею». Така практика судових органів Тернопільської області впливала із роз'яснення Міністерства юстиції УРСР від 24 липня 1956 р. №-У-5872, в якому зазначалося, що, розглядаючи справи цієї категорії, суди не повинні вирішувати питання про знесення самоправно споруджених будівель на захоплених земельних ділянках, оскільки це нібито не входило до компетенції судів. Роз'яснення Міністерства, на думку прокурора УРСР Д.Панасюка, суперечило закону й основним принципам радянського правосуддя, відповідно до яких суди, розв'язуючи справи, обов'язково повинні були вживати всіх заходів до захисту й поновлення

порушених прав і інтересів потерпілої сторони. Тому він наголошував, що суди у цьому разі повинні забезпечувати безумовне повернення землі колгоспам і знесення незаконно споруджених будівель, оскільки будь-яке інше розв'язання цих справ, на його думку, означало позбавлення колгоспів судового захисту і безкарність порушників статуту сільгоспартілі. Прокуратура Тернопільської області повідомляла, що випадки захоплення колгоспних земель і самовільного будівництва набули в області масового характеру. Але правління колгоспів все частіше відмовлялося звертатися за захистом своїх прав до суду, оскільки судові вироки, винесені відповідно до роз'яснення Міністерства юстиції, не забезпечували належної охорони інтересів колгоспів [29, арк.4–5].

З цього приводу у повідомленні голови Верховного Суду УРСР Ф.Глуха до ЦК КПУ від 28 січня 1959 р. зазначалося, що на території Тернопільської області самовільні забудовники створили цілі населені пункти [29, арк.12–16]. У поселенській структурі саме західноукраїнських областей до кінця 1950-х років характерною особливістю була значна кількість малих населених пунктів (хуторів). Питання про самовільну забудову в сільській місцевості на землях колгоспів і інших землекористувачів було розглянуте Радою Міністрів УРСР 20 червня 1959 р., де ухвалили постанову № 936 «Про заходи боротьби із самовільною забудовою в сільській місцевості». Внаслідок активного наступу на невеликі поселення до кінця 1959 р. кількість хуторів в Україні зменшилась у 7 разів [15, с.101]. Значна частина подібних поселень була ліквідована й на території Галичини. Частина селян були примусово переселені саме за «порушення статуту сільгоспартілі». Проте мешканці багатьох малих сіл і хуторів категорично відмовлялися переселятися на центральні садиби колективних господарств і будь-що намагалися емігрувати в міста, на будови, створюючи тим самим у господарствах напругу із забезпеченням трудовими ресурсами [6, с.446].

Упродовж тривалого часу трудові міграції на території Галичини були м'ягкими. Навіть після навчання у містах частина молодих людей поверталася до рідних сіл. Найбільший рівень м'ягких міграцій спостерігався у Львівській області. І навіть примусове переміщення селян у рамках «боротьби із неперспек-

тивними селами» не могло радикально змінити світогляду багатьох сільських жителів. Так, у листі від 22 лютого 1957 р. інспектор з перевірки гірських районів Дрогобицької області доповідав секретарю ЦК КПУ про те, що в області, а особливо в гірських районах, є велика кількість незайнятого постійною працею населення, значна частина якого раніше відправлялася на сезонні відхідні заробітки. Чинownik наголошував, що значна частина населення не бажала відриватися від своїх обжитих місць і виїжджати в порядку переселення, а тому, на його думку, виникла необхідність в організації відхідництва на сезонні роботи значної частини працездатного населення» [24, арк.26–27].

28 червня 1965 р. Президія Верховної Ради УРСР своїм указом затвердила «Положення про порядок перетворення, обліку, найменування та реєстрації населених пунктів, а також розв'язання деяких інших адміністративно-територіальних питань в Українській РСР». Сільські поселення, людність яких коливалася від кількох до 10000 осіб, не диференціювалися. Поряд з цим перехід населеного пункту від категорії сільського поселення до міського супроводжувався включенням у систему фінансових дотацій з боку держави для підтримки й забезпечення сталого розвитку. На села такий порядок не поширювався [3, с.425].

На середину 1960-х років в Українській РСР була сформована цілісна концепція щодо перспективності й неперспективності сіл, їх модернізації, яка охоплювала соціальну, економічну та демографічну сфери життя суспільства. Тіньовими сторонами її було: зменшення державної дотації селам, що не набували нової категорії; визначення збитковими насамперед малих колгоспів, заборона тримати худобу тим, хто не працює в колективному господарстві; злиття сільських рад і ліквідація рад у невеликих селах; фактичне стимулювання закриття восьмирічних та початкових шкіл, дитсадків, медзакладів; зняття зі статистичного обліку малих сіл та хуторів, об'єднання їх з великими під новою назвою [3, с.425].

Сучасники відзначали певні відмінності у настроях селян, що переїжджали до міст наприкінці 1950-х – 1960-х років. Так, у період до 1960 р. до Львова переселялися насамперед люди з різних областей Радянського Союзу, які працювали на ново-

збудованих промислових підприємствах, а дещо пізніше «з'явилися нові тенденції»: у цей час до Львова щораз більше стали переселятися українці з Західної України, особливо з Галичини. Приїжджі прибували в основному своєму загалі з сіл та містечок як у пошуках роботи, так і на навчання чи з метою підвищення кваліфікації. Зміна місця проживання передбачала певний процес адаптації до нових умов життя для селян, які втрачали можливість займатися сільським господарством у містах. При цьому не всі приїжджі змогли адаптуватися до міського життя. А більшість з них не втрачала зв'язків із селом, час від часу навідуючись до рідних сіл [17]. Поряд з цим у містах поступово формувалися осередки земляків – колишніх мешканців одного села. Особливістю демографічних процесів у Львові після 1960 р. було збільшення кількості мешканців російського походження. До 1960 р. їх чисельність зросла до 30 % від загальної кількості населення. Багато опитаних наголошували на тому, що місто «ставало щораз більше російським» [12]. Майже половина росіян прибули до західноукраїнських областей згідно із направленням. З них кожен другий – після закінчення навчального закладу, кожен п'ятий – за відрядженням партійних органів. 48 % росіян сформували склад працівників прокуратури, судових органів, органів НКВС, КДБ, 31 % – стали працівниками партійного та адміністративного апарату [18].

Переселенці зі східноукраїнських областей прагнули оселитися насамперед у Львові, у крайньому разі – в одному із районних центрів, але категорично відмовлялися проживати у галицьких селах [2]. Це зумовлювалося в основному негативним ставленням місцевих селян до приїжджих, діяльність яких часто асоціювалася із депортаціями та утисками. 5 листопада 1968 р виходець із села Карів Сокальського району Львівської області Василь Макух висловив небачений досі протест проти тоталітарної радянської системи, у центрі Києва він облив себе бензином і живим смолоскипом біг Хрещатиком, закликаючи до боротьби [5].

Росіяни, які прибували на проживання до Галичини, формували коло для спілкування, яке обмежувалося, як правило, середовищем російського або російськомовного населення. При цьому належність до керівництва різного рівня спричиняла

певною мірою зверхнє ставлення до місцевого населення, яке в окремих випадках виражалося у принциповому небажанні розмовляти українською мовою.

Механічний приріст міського населення за рахунок сільських місцевостей був характерним для всіх без винятку областей України, проте за його темпами Львівська область перебувала серед лідерів [18, с.14]. Значними темпами кількість сільського населення скорочувалася у Тернопільській області. Вже у 1959 р., порівняно з 1939 р., сільське населення республіки зменшилося на 15,5%, а в Тернопільській області абсолютна чисельність сільського населення скоротилася на 25 % [16, с.11].

Збільшення кількості жителів міст поставило на порядок денний питання про будівництво житла і покращення благоустрою. На території Галичини це питання було найбільш актуальним для Львова. Протягом 1960-х років житлове будівництво в СРСР більш як на 95% здійснювалося за типовими проектами, що мало забезпечити здешевлення житла. За 1959 – 1968 рр. вартість 1 м² житла в Україні зменшилася з 150,6 крб. до 143,9 крб. (у цінах 1961 р.), тобто на 4,4% [19]. За даними ЦСУ і Будбанку УРСР у Львівській області вартість 1 м² житла у 1968 р. перевищила показник 1959 р. [20, с.18]. Частина жителів Галичини проживала у непридатних для житла приміщеннях: бараках, землянках, підвалах, аварійних будинках. Складною залишалася ситуація, наприклад, у Львові, де у непристосованих для житла помешканнях проживало 3588 сімей [33, арк.26].

Проблемою розселення міщан залишалося обмеження технічних можливостей у сфері спорудження будинків, які були вище п'яти поверхів, через відсутність потрібного ліфтового обладнання та підйомних механізмів. Це призводило до нерационального використання міських територій, розтягнення комунікацій та зростання транспортних витрат населення. Проте Держбуд УРСР і Держплан УРСР вважали за доцільне дозволити таке будівництво в 1966 – 1968 рр., окрім Києва, ще в Харківській, Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Одеській, Львівській та Луганській областях, у яких були наявні відповідні передумови для зазначених робіт [34, арк.197]. Це зумовлювалося необхідністю переселення громадян з непридатних для проживання приміщень. 25 жовтня 1963 р. було прийнято

постанову № 1207 «Про поліпшення розподілу житлової площі і планування капітальних вкладень на житлове, комунальне і соціально-культурне будівництво», яка передбачала знесення аварійних будинків [1, с.336–336]. Радянським керівництвом передбачалося відселення мешканців з підвалів, бараків, землянок, напівпідвальних приміщень, горищ [33, арк.3].

Постановою Ради Міністрів СРСР від 13 листопада 1967 р. № 1031 було також передбачено низку заходів з розширення мережі будинків для інвалідів та людей похилого віку і покращення побутових умов для них. Однак необхідні капіталовкладення і штати медичного персоналу для цього часто не виділялися. Особливо таке явище було поширене на території західно-українських областей через посилення уваги уряду до розбудови відповідних приміщень на території центральних та східних областей України. Поряд з цим вживалися заходи для припинення вільного переміщення населення, яке «не бажало займатися суспільнокорисною працею», що передбачали, серед іншого, й позбавлення волі [32, арк.13–14]. Серед таких людей були й інваліди війни, які втратили зв'язок з рідними чи не мали оселі і постійного місця проживання, але в основному до них належали цигани, які звикли до кочового способу життя і не бажали його змінювати. Проте реально обмежити переміщення циган у значних масштабах було надзвичайно складно. Негативну роль у цій справі відіграла відсутність у них документів, які посвідчували особу, а також кругова порука у їхньому середовищі. Таким чином, на всій території Галичини мало місце переміщення відносно великих груп людей, які не проходили процедури реєстрації та, відповідно, не мали жодних документів.

Результати демографічної динаміки населення Галичини досліджуваного періоду були зафіксовані переписом 1970 р., відповідно до якого кількість жителів Львівської області, порівняно із 1959 р., збільшилася з 2107858 осіб до 2428868, Тернопільської – з 1085586 до 1152668, Станіславської (Івано-Франківської) – з 1094639 до 1249271. Згідно з даними перепису 1970 р. у Львівській області проживало у містах – 1148649 осіб, у селах – 1280219 осіб, у Івано-Франківській області міських жителів було 384232 особи, сільських – 865039 осіб, у Тернопільській області проживало у

містах – 268723 особи, у селах – 883945 осіб [8, с.17]. Впродовж 1959–1970 рр. кількість населення Івано-Франківська збільшилася з 66456 осіб до 104971 (158 % до кількості жителів 1959 р.), Коломиї – з 31303 до 41054 (131 %), Калуша – з 12873 до 40728 (316 %), Надвірної – з 8751 до 161155 (185 %). Чисельність населення Львова зросла з 410678 осіб до 553452 (135 % до кількості жителів у 1939 р.), Дрогобича – з 42145 до 56048 (133 %), Стрия – з 36180 до 47983 (133 %), Червонограда – з 12241 до 44008 (360 %), Борислава – з 28603 до 33800 (118 %), Самбора – з 23649 до 29253 (124 %), Трускавця – з 8482 до 18392 (217 %), Бродів – з 10243 до 15948 (156 %), Золочева – з 10513 до 15281 (145 %). Кількість населення Тернополя збільшилася з 52245 осіб до 84663 (162 % до кількості жителів у 1939 р.), Кременця – з 16438 до 19731 (120 %), Чорткова – з 15294 до 19183 (125 %) [8, с.48]. Таким чином, найбільшими темпами зростала кількість мешканців тих міст, де зосереджувалися підприємства видобувної промисловості, санаторно-курортні комплекси та потужні промислові підприємства. Високі темпи зростання кількості жителів зумовлювалися механічним приростом.

Згідно з даними перепису 1970 р. більшість населення Галичини становили українці. У Івано-Франківській області кількість українців, порівняно із 1959 р., збільшилася з 1032994 осіб до 1186839, росіян – з 36750 до 46545, поляків – з 3019 до 6463 [9, с.177], у Львівській області кількість українців збільшилася з 1786587 до 2134400, росіян – з 178303 до 199794, поляків – з 29851 до 41518 [9, с.181], у Тернопільській області кількість українців збільшилася з 1026822 до 1106954, росіян – з 25448 до 26349, поляків – з 2462 до 14690 [9, с.186].

Висновки. Одним із наслідків радянської міграційної політики стало збільшення темпів зростання українського та російського населення в Галичині та зменшення кількості поляків. Попри радянську політику «перемішування» представників різних національностей як одного із засобів формування міфічної «нової історичної спільності – радянського народу» Галичина досліджуваного періоду являла собою один із найбільш «українізованих» регіонів УРСР із суттєвим переважанням українського населення, яке в основному як засіб спілкування використовувало українську

мову, незважаючи на те, що урбанізація виявилася одним із знарядь радянської та русифікації населення республіки.

Росіяни, які проживали на теренах Галичини, в основному обіймали керівні посади, що певним чином зумовлювало характер їх спілкування з представниками інших етнічних груп. Найбільше росіян проживало у Львівській області. У другій половині 1960-х років майже третину мешканців Львова становили саме росіяни. Такий характер їх розселення був одним із наслідків політики радянської країни. При цьому, росіяни в основному спілкувалися російською мовою і часто обмежували коло спілкування поза межами роботи лише власне російськомовним середовищем.

Урбанізація в республіці супроводжувалася змінами у формах територіальної організації розселення. Міста неіндустріальних регіонів не тільки не демонстрували високих темпів зростання, але й переживали певну стагнацію міського життя. Натомість індустріальні центри, що гіпертрофовано розросталися, стали вимагати все більшого і більшого фінансування для свого розвитку. На території Галичини найбільшим містом був Львів, де було збудовано низку великих промислових підприємств. Проте процес урбанізації радянського зразка впродовж тривалого часу не супроводжувався долученням нових мешканців міст до міського способу життя. А характер забезпечення населення міст товарами і послугами сприяв етатизації суспільства.

Міграційні процеси на території Галичини зумовлювалися також політикою радянської влади, спрямованою на ліквідацію «неперспективних» сіл. Ця політика стала причиною ліквідації великої кількості хуторів. При цьому характер розміщення поселень та виробництва у гірських районах Галичини зумовлював відносно велику площу окремих сільських населених пунктів, що перетворювало ліквідацію хуторів лише на формальний крок, який не супроводжувався переміщенням населення, а обмежувався лише приєднанням хуторів до найближчих сільських поселень. Водночас, для багатьох хуторів, розміщених на рівнинах, була передбачена лише ліквідація.

Міграції призводили до поширення урбанізаційних процесів на території Галичини, де поряд зі зростанням кількості міського населення за рахунок вихідців із сільської місцевості відбувалося

руйнування традиційної міської культури і, частково, властивих для міщан економічних відносин, пов'язаних із економічною діяльністю дрібних виробників. Розбудова великих підприємств сприяла підвищенню рівня етатизації суспільства. Але для багатьох працівників, які змушені були переїхати на роботу до міст, було характерним збереження тісного зв'язку, в тому числі й економічного, із сільською місцевістю, не виключаючи випадків відносно великої віддаленості від міста рідних сіл. Досить часто робота у містах розглядалася як тимчасова, спрямована на майбутнє покращення власного стану справ після повернення до села.

Подібна мотивація праці була поширеною й у разі міграції для роботи у північній частині СРСР. Планувалося більшість зароблених коштів витратити на модернізацію оселі у рідному селі. Тут велику роль відігравав той фактор, що більшість селян, попри примусову колективізацію і відносно низький рівень економічної зацікавленості від праці у колгоспах, ще відчували єдність зі своєю землею, почували себе господарями у рідних селах. А отже, одним із мірил господарності залишалися розміри і облаштування оселі. Тому часто траплялося, що навіть ті, хто більше часу проводив на роботі у містах, віддавали перевагу спорудженню будинків у сільській місцевості, якість яких мала свідчити про життєвих успіх їх господарів. Особливістю економічної діяльності значної частини сільського населення Галичини було відносно широке поширення сезонних заробітків, що тягнуло за собою човникові міграції.

---

1. Баран В. К. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / В. К. Баран. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1996. – 448 с.

2. Боднар Г. «Радянська» Галичина [Електронний ресурс] / Г. Боднар. – Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?radyanska_galichina&objectId=1265077

3. Економічна історія України. – Т 2. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 608 с.

4. Івасюта М. К. За щастя оновленої землі : нариси історії колгоспного селянства західних областей УРСР. 1939–1979 / М. К. Івасюта та ін. [відп. ред. М. К. Івасюта]. – К.: Наукова думка, 1979. – 210 с.

5. Історія Сокаля // Сокальська РДА: офіційний сайт: режим доступу: http://www.sokal-rda.gov.ua/text-istorija_sokal.html
6. Історія українського селянства. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 2006. – 653 с.
7. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года / [отв. за выпуск Орехов К. А.] // Украинская ССР. – М.: Госстатиздат, 1963. – 211 с.
8. Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. – Т. 1: Численность населения СССР, союзных и автономных республик, краев и областей. – М.: Статистика, 1972. – 176 с.
9. Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. – Т. IV: Национальный состав населения СССР. – М.: Статистика, 1973. – 648 с.
10. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук / О. Я. Калакура. – К., 2008. – 35 с.
11. Лозинський Р. Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини) [Електронний ресурс] / Р. Лозинський. – Режим доступу: <http://www.uk.xlibx.com/4istoriya/98263-49-roman-lozinskiy-etnichniy-sklad-naselennya-lvova-u-konteksti-suspilnogo-rozvitku-galichini-lv-iv-vidavnichi.php>
12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://homepage.univie.ac.at/philipp.ther/lemborg/identifikation_ukr.html
13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vishnevskij.com.ua/chervonograd.html>
14. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chervonograd.lviv.ua/essays-on-history/18-old-krystynopol/7-history-kristinopol>
15. Романюк І. М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. XX століття / І. М. Романюк. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 256 с.
16. Стешенко В. С. Демографічні дослідження / В. С. Стешенко. – К.: Наукова думка, 1975. – 158 с.
17. Терлюк І. Приехав росіянин до Львова ... / І. Терлюк // Дзвін. – 1994. – № 9. – С. 111–115.
18. Товкун В. И. Современная миграция населения в Украинской ССР (статистическое исследование) : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. эк. наук / В. И. Товкун. – К., 1966. – 22 с.
19. Третьяков Г. Розв'язується житлова проблема / Г. Третьяков // Економіка Радянської України. – 1967. – № 8. – С. 23–26.
20. Яворовський Ю. Про поліпшення техніко-економічної структури житлового будівництва / Ю. Яворовський, К. Федоренко // Економіка Радянської України. – 1970. – № 3. – С. 17–22.
21. Центральний державний архів вищих органів України (ЦДАВО України). – Ф. 582. – Оп. 24. – Спр. 437. – 196 арк.
22. ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 24. – Спр. 438. – 208 арк.
23. ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 24. – Спр. 972. – 88 арк.
24. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4541. – 184 арк.

25. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4548. – 97 арк.
26. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4622. – 134 арк.
27. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4846. – 59 арк.
28. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4944. – 40 арк.
29. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4945. – 328 арк.
30. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 57. – 59 арк.
31. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 167. – 46 арк.
32. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 216. – 94 арк.
33. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 31. – Спр. 2765. – 52 арк.
34. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 31. – Спр. 2766. – 198 арк.